

Een hoornpijp uit de zeventiende eeuw

Bert van der Lingen (bertvanderlingen@tabakspijp.nl)

In 2006 zijn door de Archeologische Vereniging Golda te Gouda veldverkenningen uitgevoerd op percelen aan de Middelweg te Moordrecht (Projectnr. 0702). Hierbij werd een grote hoeveelheid stadsafval uit de periode 1250-1900 gevonden waaronder ca. 250 fragmenten van kleipijpen uit de 17^e – 18^e eeuw. Een bijzondere vondst die hier wordt uitgelicht is een fragment van een hoornvormige pijp met aan de bovenzijde een verdikking met een oogje.ⁱ

Afb. 1. Hoornpijp, gemerkt GWD, Gouda 1675-1700

Het pijpfragment heeft een lengte van 87mm. De diameter aan de kant van het afgebroken mondstuk bedraagt 22mm. Vanaf het afgebroken mondstuk is de hoorn over een lengte van ca.75mm massief met uitzondering van een dun rookkanaal, daarna begint de opening van de ketel die voor het

grootste deel is afgebroken. De buitenmaat van de afgebroken ketel bedraagt 30mm en de binnenmaat ca.20mm. Rond de ketel bevinden zich twee ringen met raderingen en chevrons. Hiertussen zijn acht (oorspronkelijk ca.16) stempels met het merk *GWD* tussen raderingen gestempeld. Aan de onderzijde van de pijp zijn nog een achttal identieke merkstempels aangebracht. Opmerkelijk is een handmatig aangebrachte verdikking van klei waarin een oogje is gestoken waaraan de pijp kan worden opgehangen. Het voorwerp vertoont geen sporen van gebruik.

Afb. 2. Steelaanzicht

Afb. 3. Ketelopening

De in Moordrecht gevonden pijp lijkt enigszins op de zogenaamde kromhoornpijpen die slechts sporadisch zijn aangetroffen in Nederland en Noord Amerika. Een in Leiden gevonden kromhoornpijp dateert uit de jaren 1640-1650 en komt uit een Goudse werkplaats. Deze pijp, met een dubbelconische ketel, is eerst in een vorm geperst, waarna handmatig een verdikte steel is gevormd en aangebracht.ⁱⁱ Een vergelijkbare pijp is in Den Haag gevonden.ⁱⁱⁱ Een fragment van een in Amsterdam gevonden kromhoornpijp is aangetroffen met pijpmateriaal dat voornamelijk uit 1630-1650 dateert en afkomstig is uit Amsterdamse en Goudse werkplaatsen. (Afb. 4) Deze pijp heeft een fraaie afwerking en de vlakken tussen de decoraties zijn geglaasd. Een met de hand gevormde kromhoornpijp uit het derde kwart van de 17e eeuw is gevonden in een Noord-Amerikaans productiecentrum en mogelijk naar Hollands voorbeeld gemaakt.^{iv}

Afb. 4. Fragment van een kromhoornpijp. Vindplaats Amsterdam. (privè coll.)

De massieve wat plumpe handgevormde pijp uit Moordrecht wijkt af van de bekende kromhoornpijpen die juist een slanke en ranke vorm hebben. Op het eerste gezicht lijkt het fragment op een pelgrimshoorn zoals die in de 13e – 15e eeuw onder meer in Langerwehe (Duitsland) zijn gemaakt. Een pelgrimshoorn heeft echter een grotere opening waardoor lucht wordt

geblazen terwijl de hier besproken pijp een dun (rook)kanaal heeft. De pijp heeft een wat ruw oppervlak en is ongeglaasd. De ketel is iets scheef gemodelleerd ten opzichte van de steel. Uit de kleine hoek van steel naar ketel kan worden opgemaakt dat het om een licht gebogen model gaat, mogelijk gelijkend op een posthoorn of pelgrimshoorn. Dit blijkt ook uit de aanwezigheid van het bevestigingsoogje dat alleen nut heeft als de pijp niet al te sterk gebogen is. Gezien het gewicht, de lengte en mogelijk de functie van deze pijp lijkt het aannemelijk dat er oorspronkelijk twee oogjes aan de bovenzijde waren bevestigd.

Afb. 5. Merkstempels, chevrons en raderingen.

De in Moordrecht gevonden pijp lijkt uit de tweede helft van de 17e eeuw te dateren en is mogelijk van wat later datum dan de hierboven genoemde kromhoornpijpen. Van het Goudse merk *GWD* dat minimaal 24 keer op de pijp is gestempeld is slechts één eigenaar bekend: Gerrit Cornelisz. Westerdorp (werkzaam 1674/1680-1702).^v Waarschijnlijk dateert de hoornpijp uit de beginperiode van zijn productie toen het gebruik van chevrons als steeldecoratie nog algemeen was. De hier gebruikte chevrons en raderingen zijn van groter formaat dan op de standaard pijpen werden gebruikt. Dit betekent dat Westerdorp speciaal gereedschap gebruikte voor het decoreren van deze pijp. Dit zal hij niet voor een eenmalig product hebben laten doen en het is dan ook aannemelijk dat in zijn werkplaats meerdere exemplaren van deze pijpen zijn vervaardigd. De productie zal desondanks wel beperkt zijn gebleven. Voor het aanbrengen van het merk is een bestaand stempel gebruikt met een diameter van 7-8 mm.

Over de functie van deze pijp is weinig bekend. Het meest voor de hand liggend is dat hij als uithangbord in of voor een tabaks- of pijpenwinkel heeft

gehangen zoals ook tabaksrollen en karotten werden uitgehangen om passanten op de aanwezigheid van de gespecialiseerde winkel te wijzen. Halverwege de negentiende eeuw konden Amsterdammers zich nog een reuzenpijp herinneren die in de Kalverstraat bij de Osjessluis aan een gevel hing en in de Tweede Anjeliërsdwarstraat hing een reusachtige bruidegomspijp onder de naam “De Versierde Pijp”.^{vi} Mogelijk werden dergelijke pijpen ook tijdens bijzondere gelegenheden gerookt. De in Leiden gevonden pijp draagt sporen van beperkt gebruik. Een pijp om dagelijks uit te roken zal het vanwege het incurante model en het zware gewicht in ieder geval niet zijn geweest.

Literatuur:

- Duco, D.H., 1995, *Gedachten rond een raadselachtig vondstcomplex*. Stichting Pijpenkabinet, Amsterdam.
- Duco, D.H., 2003, *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*. Amsterdam.
- Goes, Benedict, 1993, *25 eeuwen roken: De verwonderlijke vormgeving van de pijp*. Leiden.
- Lennep, J. van en J. Ter Gouw, 1868, *De uithangteekens in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd*. Volume 1. Amsterdam.
- Luckenbach, Al, C. Jane Cox & John Kille, 2002, *The Clay Tobacco-Pipe in Anne Arundel County, Maryland (1650-1730)*. Annapolis, Maryland.
- Oostveen, Jan van en Ruud Stam, 2011, *Productiecentra van Nederlandse kleipijpen. Een overzicht van de stand van zaken*. Tiel/Leiden.

ⁱ Met dank aan Lia Schouten (Golda) die dit voorwerp onder de aandacht bracht.

ⁱⁱ Duco 1995 en Goes 1993, p.22.

ⁱⁱⁱ Oostveen en Stam 2011, p.20 afb.30.

^{iv} Luckenbach, Cox en Kille 2002, p.58, Fig. 21.

^v Duco 2003, p.173, nr. 698.

^{vi} Lennep en Ter Gouw 1868, p.69.

Een vervolgartikel
over Nana Sahib.
Deze fraaie pijp is
gemaakt door A.
Picard in Rennes.

Ook Gambier
heeft een pijp aan
hem opgedragen.

Het manchets
wordt gevormd
door een naakte
schoonheid. Zie
artikel op pagina
37.

Een inventarisatie over hoornpijpen is te lezen op pagina 51